

BOOK REVIEW

Milena Angelova

New Bulgarian University (Bulgaria)

[mangelova74@yahoo.com], ORCID ID: 0000-0002-0208-1989

Rituals of Mentorship: Power and Consecration in the Literary Field of Communist Bulgaria

Abstract: *This review examines Plamen Doynov's "Mentors and Geniuses: Three Rituals in the Literary Field of the People's Republic of Bulgaria: Meetings with the Leader – Self-Criticism – Conversations with the Young" (2025) as a significant contribution to the study of the literary field in communist Bulgaria. It explores how, through three key rituals – meetings with the Leader, self-criticism sessions, and conversations with young writers and poets – the book reconstructs the mechanisms of legitimization, discipline, and reproduction that structured the cultural life of the People's Republic of Bulgaria. The review interprets mentorship not merely as a literary or pedagogical practice, but as a specific technology of cultural power through which authority, literary careers, and forms of belonging were shaped and sustained. Particular attention is devoted to Doynov's ability to combine archival precision with sensitivity to human experience, reconstructing not only the institutional mechanisms of socialist culture but also the world in which they were lived and inhabited. In this sense, Mentors and Geniuses moves beyond the boundaries of literary history and emerges as an important study of ritual, authority, memory, and the lived experience of the literary field under the communist regime.*

Keywords: *Plamen Doynov; literary field; People's Republic of Bulgaria; mentorship; literary generations; self-criticism; cultural power; patronage; memory; rituals.*

Милена Ангелова

Нов български университет

Ритуали на наставничеството: власт и посвещение в литературното поле на НРБ

Дойнов, Пламен (2025). Наставници и гении: три ритуала в литературното поле на НРБ: срещи с вождя – самокритики – беседи с младите. София: Нов български университет. ISBN: 9786192333850, 436 с.

Освен литературата... – прочити на властовите механизми

общност след публично покаяние. Това е свят, организиран около тоталитарния Авторитет. Именно в този свят ни потапя Пламен Дойнов в книгата си *Наставници и гении: три ритуала в литературното поле на НРБ* (2025). Последната му, засега, монография обединява три студии, посветени на срещите с Вожда, самокритиките и беседите с младите писатели и поети. Разгледани заедно, те очертават една от по-слабо изследваните страни на литературния живот в НРБ – ритуалите, чрез които се произвеждат авторитет, принадлежност и признание.

Още в предговора Пламен Дойнов ситуира изследването като част от по-голям проект за литературата на НРБ. След *Линия на разполовяване* (2020) и *Освен терора* (2023), *Наставници и гении* може да бъде прочетена като поредна стъпка в едно дългосрочно изследователско усилие за картографиране на литературното поле от близкото минало. Ако предишните две книги се занимават предимно с конфликтите, разломите и репресивните измерения на системата, тук вниманието е насочено към по-фините механизми на нейното възпроизводство – наставничеството, ритуала и публичното признание.

В света на литературата на Народна република България *срещата с Вожда* може да променя биографии – една реплика, един жест на внимание, едно споменато име... Млади поети слушат беседи на утвърдени соцреалисти. Писатели публично признават грешките си в самокритики. Редактори, председатели на творчески съюзи и „живи класици“ оценяват, насочват и наставляват. Някои получават признание. Други остават в периферията, премълчавани или изтласкани от литературното поле. Трети се опитват да се завърнат в литературната

Естеството на проблематиката на изследването влиза в диалог с разбирането на Пиер Бурдийо за литературното поле като пространство на борби за признание, символен капитал и легитимност (Bourdieu 1993; 1996). Но ако при Бурдийо акцентът пада върху структурите на полето, Дойнов проследява неговите всекидневни механизми: жестовите, интонациите, сцените и ритуалите, чрез които тази структура се преживява от участниците. Книгата на Пламен Дойнов може да бъде поставена и в по-широките дискусии за отношенията между интелектуалците и властта в съветизирания режим. Част от подобни изследвания се разглеждат тази проблематика отвъд идеологическата *обвързаност* или политическо *съучастие* (Bernstein, 2017; Iacob & Tismaneanu, 2019; Brandenberger & Zelenov 2019). *Наставници и гении* влиза в допълващ разговор с анализите, които, без да пренебрегват значението на цензурата и репресията, насочват вниманието към по-фините механизми на възпроизводство на властта (Clark, 1981; Dobrenko, 2002; 2007; 2020; Oittinen & Viljanen, 2023; Shlikhar, 2022; Meyers, 2022; Gigova et al., 2016), предлагайки собствен архивен маршрут през *полето* и неговите сцени на възпитаване, поправяне и легитимиране.

Кой има право да наставлява писателя? На пръв поглед това изглежда извънлитературен въпрос. В условията на комунистическия режим той се оказва един от ключовите въпроси за съществуването на литературата. Тоталитарната държава категорично оспорва автономния авторитет на писателя и не допуска литературата да определя сама собствените си критерии. Правото да наставлява принадлежи на политическата и идеологическата власт, която говори чрез различни фигури – Вожда, партийния секретар, председателя на Съюза на българските писатели, редактора или „живия класик“. Зад привидно различните роли стои един и същ принцип: литературата трябва да бъде ръководена, коригирана и дисциплинирана отвън. Наставникът съветва, поправя, насочва и признава. Понякога окуражава. Друг път санкционира. Но винаги стои в позицията на човек, който притежава правото да оценява. Именно тази фигура стои в центъра на книгата. Важно е и, че *наставничеството* не се разглежда като невинна педагогическа практика. Пламен Дойнов го ситира като културно-исторически патерналистичен феномен, който в НРБ се сраства с комунистическата доктрина, с марксистко-ленинската (по-скоро сталинската) нормативност, със социалистическия реализъм и с йерархичното

устройство на литературното поле (с. 10-11). Наставникът се оказва именно фигурата-посредник между институцията и писателя, между признанието и дисциплината, между литературния талант и политическата санкция.

Още в началните страници Дойнов уточнява употребата на привидно необичайното множествено число в заглавието. *Гении* не обозначава романтическо изключение или единична фигура на творческа изключителност. В условията на социалистическата литературна публичност „гениалността“ се оказва колективно разпознаван, институционално подкрепян и ритуално произвеждан статус. Така, още във въведението е зададен един от големите въпроси на изследването: как литературната изключителност се произвежда, признава и употребява в рамките на организираното литературно поле.

Има и още едно любопитно измерение на книгата. В продължение на повече от две десетилетия Пламен Дойнов е сред най-активните изследователи на литературата на НРБ – като автор на монографии, редактор на сборници, инициатор на научни дискусии и двигател на проекта „Литературата на НРБ: история и теория“. В този смисъл *Наставници и гении* е резултат не само от дългогодишна архивна работа, но и от трайно присъствие в средата, която преосмисля литературното минало на периода. Затова има известна симетрия в обстоятелството, че изследването на наставниците е написано от изследовател, който има съществен принос за формирането на съвременния академичен разговор за литературата на НРБ. Разбира се, между двете роли стои историческа пропаст: едната принадлежи на културата на идеологическото наставление, а другата – на културата на свободния научен дебат.

Понятието *ритуал* свързва на пръв поглед различните сюжети от трите студии в общ аналитичен възел. Именно ритуалите са „преднамерено повтарящите се еднотипни ситуации“ (с. 18), чрез които се осъществяват три основни функции: легитимация, дисциплиниране и възпроизводство. Върху тази логика е изграден цялостния текст.

I. Срещите с Вожда: ритуали на легитимацията

Първата студия проследява срещите на писателите с комунистическия Вожд – от Георги Димитров през Вълко Червенков до Тодор Живков. Пламен Дойнов разглежда тези срещи като специ-

фичен ритуал на литературното поле – ситуация, в която разговорът никога не е разговор между равни. Дори когато е представен като беседа, съвет или приятелско общуване, той остава подчинен на фундаментална асиметрия. Вождът слуша, но и оценява; съветва, но и санкционира; окуражава, но и определя границите на допустимото. Неслучайно авторът го определя като „най-често наставляващ писателите по въпросите на творчеството и тяхното публично поведение“ (с. 17).

Самото присъствие на Вожда има значение, независимо от конкретното съдържание на разговора. Срещата е събитие, което по-късно се преразказва, публикува, коментира и превръща в част от колективната памет на литературната общност. В този смисъл комуникацията е едновременно лична и публична, непосредствена и силно режисирана. Тук внимателно са разграничени различни типове срещи: колективни, инструктивни, празнични и лични. Именно това разграничение позволява да се види сложната архитектура на властта. Вождът не само произнася речи – той приема делегации, дава съвети, изслушва оплаквания, посредничи в конфликти, решава кадрови въпроси и дори се намесва в творчески спорове.

Особено интересен е анализът на срещите в Мавзолея след смъртта на Димитров. Дойнов убедително показва как физическото отсъствие на Вожда не прекратява ритуала. Напротив – той продължава да функционира в нова символична форма. Наставникът вече не говори, но присъствието му продължава да структурира въображаемия свят на литературната общност.

При Вълко Червенков ритуалът придобива по-дисциплиниращ характер. Вождът все по-често се явява като арбитър на литературния живот, а внимателното следене на неговите речи и изказвания се превръща в част от ежедневието на писателската общност.

Най-богат на нюанси е анализът на епохата на Тодор Живков. Тук наставничеството се съчетава с демонстративна непосредственост. Живков разговаря, разказва истории, шегува се, приема писатели във Варна или ги кани на лов. Именно тази привидна неформалност обаче се оказва особено ефективна форма на власт. Зад приятелския тон стои постоянната възможност за намеса в литературното поле.

Показателен е сюжетът около репликата на Любомир Лев-

чев: „Другарю Живков, Вие не можете да ми забраните да Ви обичам“. Проследявайки нейния живот в мемоари, интервюта и публични разкази, Дойнов реконструира не просто историята на една фраза, а механизмите, чрез които литературната общност произвежда свои митологии и символи.

Едно от най-важните наблюдения в студията е, че *срещата* с Вожда не приключва със самото събитие. Тя продължава втори живот в спомени, юбилейни слова, интервюта и мемоари. Разказът за срещата постепенно се превръща в част от публичната биография на участниците. Близостта до Вожда започва да функционира като форма на символен капитал. В този смисъл срещите не са просто прояви на култа към личността. Те са ритуали на легитимацията, чрез които литературното поле разпределя престиж, авторитет и принадлежност.

Тъкмо тук се появява и една от ключовите идеи на книгата. Наставничеството не възниква в самото литературно поле. То идва от върха на политическата система. Вождът е първият наставник, а всички останали са негови производни. Както отбелязва авторът, „наставниците на Вожда се умножават в конкретни лица“ (с. 31). От живите класици до редакторите и литературните функционери наставническият модел постепенно се възпроизвежда по цялата литературна йерархия. Така харизмата се превръща в институция, а наставлението – в една от най-устойчивите технологии на културната власт.

II. Самокритиките: ритуали на дисциплинирането

Ако срещите с Вожда показват как литературното поле получава легитимност от политическата власт, то самокритиките разкриват механизмите, чрез които тази власт се поддържа и възпроизвежда отвътре. Неслучайно Дойнов определя *самокритиката* като един от основните ритуали на социалистическата литературна система. Тя не е просто признание за грешка и не е само наказание. Преди всичко е церемония на поправянето и завръщането.

Особеното при самокритиката е, че съчетава принуда и участие. За разлика от административното наказание, което идва отвън, тук писателят е призован сам да разкаже собственото си отклонение. Той трябва да назове грешката, да я обясни и да я интерпретира чрез категориите, които властта предоставя. В известен смисъл от него се очаква не само да приеме обвинението, но и да по-

могне за неговото по-прецизно формулиране. Така дисциплиниращият механизъм започва да функционира чрез речта на самия автор. Именно тук се откроява една от най-силните идеи на книгата. Самокритиката не е просто признание за вина, а публичен урок по правилно литературно и политическо поведение.

Самокритиките в тази студия са акцентирани като текстове-следи не толкова като проява на страх или лицемерие, а са представени в техния специфичен „социален живот“. Те се произнасят, публикуват, обсъждат, цитират; превръщат се в част от литературната биография на авторите и често остават в паметта на общността много по-дълго от произведенията, които са ги предизвикали. В този фокус литературната история започва да изглежда и като история на публични покаяния.

Важно място заема колективният характер на самокритиката. Тя никога не е напълно индивидуален акт. Винаги има публика – събрание, институция, колеги или литературна общност. Ролите в този ритуал са разпределени така, че вероятността за несъгласие да бъде сведена до минимум. Поради това самокритиката е едновременно изповед и спектакъл, лично признание и публична демонстрация на лоялност. Именно чрез подобни ритуали литературното поле се превръща в пространство на постоянно наблюдение и взаимно оценяване. Тук особено ясно се проявява *наставническата логика* на комунистическия режим. „Виновният“ писател не просто признава грешката си. Той трябва да покаже, че е разбрал урока. Самокритиката функционира като своеобразен изпит по идеологическа зрялост, а дисциплинирането се превръща в педагогика. В този спектакъл авторът е едновременно обвиняем, свидетел и изпълнител на собственото си поправяне.

Особено интересни са примерите, чрез които Пламен Дойнов показва различните лица на самокритическото говорене. Някои текстове звучат като искрено покаяние. Други приличат на внимателно конструирани реторически упражнения. Трети се стремят да минимизират вината, без да нарушат изискванията на ритуала. Именно в тези нюанси проличава способността на автора да чете не само какво се казва, но и по какъв начин се казва.

Самокритиката има особена структура като *форма на наставление*. Зад обвинението стои урок; зад наказанието – поправяне; зад публичното унижение – възможност за повторно включване в общността. Затова тя не е просто репресивна практика, а

именно част от по-широката система на наставничество, която организира отношенията между власт, литература и авторитет. И ако срещите с Вожда произвеждат легитимност, то самокритиките формират дисциплинирани литературни субекти. Именно чрез тях обитателите на литературното поле се научават не само какво да пишат, но и как да мислят за собствените си грешки.

III. Беседите с младите писатели и поети: ритуали на възпроизводството

Третата студия насочва вниманието към една практика, която на пръв поглед изглежда по-малко драматична от срещите с Вожда и по-малко конфликтна от самокритиките. Именно тук обаче най-ясно се вижда как соцлитературното поле се възпроизвежда. Ако срещите с Вожда легитимират, а самокритиките дисциплинират, беседите с младите осигуряват възпроизводството на системата. Тук наставничеството вече не е само вертикален жест на Вожда, а организирана практика за работа с новите литературни поколения. Младият автор е въвежден, изслушван, поправян, окуражаван, дисциплиниран. Макар *беседата* изглежда като разговор, но функционира като дидактично посвещение. Както показва Дойнов, зад беседите стои по-широк механизъм на културно възпроизводство, чрез който литературното поле предава своите правила, йерархии и представи за допустимото.

Особено важно е, че тук наставничеството вече не принадлежи единствено на Вожда. То е делегирано и институционализирано. В ролята на наставници влизат „утвърдени“ поети и писатели, литературни критици, редактори, председатели на творчески съюзи и културно-партийни функционери. Така наставничеството престава да бъде лична харизматична връзка и постепенно се превръща в част от *баналното* функциониране на литературното поле¹. Тъкмо в тази перспектива може да бъде разбрана една от важните идеи на Дойнов, заложена във въведението – че наставниците в НРБ са не просто отделни личности, а своеобразни колективни фигури.

¹ Тук „баналното“ е употребено в смисъла, който влага Майкъл Билиг за всекидневното и привидно незабележимо пренареждане и възпроизвеждане на социалния порядък (Billig, 1995). В случая наставничеството постепенно престава да бъде изключителна харизматична практика и се превръща в нормализирана част от литературния живот.

Тук също се откроява педагогическият характер на културната власт. Литературата не се управлява единствено чрез забрани и санкции. Тя се моделира чрез съвети, препоръки, оценки и напътствия. Именно затова наставлението се оказва толкова важен инструмент на системата. То позволява идеологическите и естетическите норми да бъдат представяни като естествен резултат от професионален опит и литературно обгрижване. Пламен Дойнов обаче не разглежда тези беседи като невинна форма. Той показва, как чрез тях се предават не само естетически критерии, но и модели на поведение, представи за обществената роля на писателя и разбирания за допустимите граници на литературната свобода. Тъкмо тук най-ясно се вижда как наставничеството функционира като механизъм за възпроизводство на литературното поле.

Третата студия позволява да се види и още нещо – младите писатели и поети не са само обект на наставление. Те са подготвяни като бъдещи носители на същия модел. Днешният млад автор утре може да стане редактор, литературен критик, председател на творческа организация или „жив класик“. По този начин системата възпроизвежда собствените си механизми на авторитет и признание.

Този процес може да бъде разгледан и в по-широк контекст. Норберт Елиас описва как в придворните общества достъпът до центъра на властта поражда сложни йерархии на престиж, посредничество и зависимост (Elias, 1983). Подобна логика може да бъде разпозната и в литературното поле на НРБ. Наставникът не само оценява литературните качества на младия автор. Той може да улесни достъпа до публикации, редакции, литературни кръгове и професионално развитие. Наставничеството се превръща в механизъм за разпределяне на признание, възможности и ресурси в рамките на литературната общност.

Така, третият ритуал завършва логиката на книгата. След като властта е легитимирала себе си чрез Вожда и е дисциплинирала участниците чрез самокритиката, тя се възпроизвежда чрез работата с младите автори.

Трите студии в *Наставници и гении* описват три различни явления и три функции на една и съща наставническа власт. Те очертават свят, в който признанието, наставлението и принадлеж-

ността са неразделно свързани. Един от най-съществените приноси на книгата е, че не свежда литературния живот до отношения между власт и подчинение. Зад архивните документи постепенно се появяват хората – младият поет, който очаква да бъде забелязан; утвърденият автор, който търси признание; редакторът, който посредничи; наставникът, който едновременно подкрепя и предписва. Литературното поле престава да бъде абстрактна структура и се превръща в обитаемо пространство на надежди, амбиции, зависимости, лоялности и разочарования.

Доколкото ме занимават изследователски теми като привилегиите, паметта и патронажните мрежи в комунистическа България (Ангелова, 2019; 2023), като читателка на *Наставници и гении*, забелязах още една възможна линия на прочит. Без да поставя този проблем в центъра на своя анализ, книгата позволява наставничеството да бъде мислено и като специфична културна форма на *патронаж*. Именно чрез наставниците се осъществяват препоръката, легитимацията и достъпът до литературната общност. Зад езика на грижата, съвета и литературната педагогика стоят мрежи на зависимост, посредничество и разпределяне на символични (и материални) ресурси. *Наставникът* оценява литературните качества на младия автор, но също така контролира достъпа до публикации, институции, признание и професионално развитие. Той функционира като посредник между институцията и индивида, между признанието и ресурса. Така литературното поле се свързва с по-широките обществени механизми на НРБ, а книгата разкрива култура на зависимост, признание и покровителство, която надхвърля границите на литературата.

Книгата проследява и постепенната инфлация на *ритуала*. Веднага след 1944 г. ритуалите произвежда общност, след това – легитимност. Както показват и изследванията върху антифашистските организации и техните привилегии, в по-късния период тези ритуали все по-често започват да се възпроизвеждат форма, отделена от първоначалното си съдържание (Ангелова, 2023).

В книгата на Пламен Дойнов *наставничеството* се разкрива не само като институционален механизъм, но и като човешко преживяване. Младият поет чака наставника, писателят чака срещата, самокритикуващият се – прошката, а редакторът – одобрението отгоре. Всички те живеят в свят на очаквания, признания и авторитети. Зад фигурите на наставника, живия класик и Вожда постепенно се очертава социален свят, изграден от отношения, жестове,

ритуали и биографични залози. Именно тук книгата придобива антропологично измерение, защото се интересува от начина, по който участниците преживяват литературното поле.

Пламен Дойнов пише с архивна дисциплина и с чувствителност към нюанса. Архивът в неговото изследване не остава сбор от документи, а се превръща в пространство, в което могат да бъдат чути гласове, колебания и премълчавания. Така *Наставници и гении* показва литературното поле като среда, която е била обитавана, преживявана и помнена от своите участници. Затова книгата надхвърля границите на литературната история и се превръща във важен принос към изследването на културната власт, паметта и социалните механизми на признание в комунистическа България.

Библиография:

Bernstein, S. F. (2017). *Raised under Stalin: Young Communists and the Defense of Socialism*. Cornell University Press.

Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.

Bourdieu, Pierre. 1993. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York: Columbia University Press.

Bourdieu, Pierre. 1996. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford: Stanford University Press.

Brandenberger, D., & Zelenov, M. V. (Eds.) (2019). *Stalin's Master Narrative: A Critical Edition of the History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course*. Yale University Press.

Clark, K. (1981). *The Soviet Novel: History as Ritual*. Chicago: University of Chicago Press.

Dobrenko, E. (2002). *The Making of the State Writer: Social and Aesthetic Origins of Soviet Literary Culture*. Stanford University Press.

Dobrenko, E. (2007). *Political Economy of Socialist Realism*. Yale University Press.

Dobrenko, E. (2020). *Late Stalinism: The Aesthetics of Politics*. Yale University Press.

Eisenstadt, S. N., & Roniger, L. (1984). *Patrons, clients and friends: Interpersonal relations and the structure of trust in society*. Cambridge University Press.

Elias, Norbert. 1983. *The Court Society*. Oxford: Basil Blackwell.

Gigova, I., Dragostinova, T., & Hashamova, Y. (2016). The Feeble Charm of National (ist) Communism: Intellectuals and Cultural Politics in Zhivkov's Bulgaria. *Beyond Mosque, Church, and State: Alternative Narratives in the Balkans*, 151-180.

Iacob, B. C., & Tismaneanu, V. (Eds.) (2019) *Ideological storms: Intellectuals, dictators, and the totalitarian temptation*. CEU Press.

Meyers, J. (2022). The slaughter of the innocents: writers under Stalin. *The Article*, January 16. <https://www.thearticle.com/the-slaughter-of-the-innocents-writers-under-stalin>.

Oittinen, V., & Viljanen, E. (Eds.) (2023). *Stalin era intellectuals: culture and Stalinism*. Routledge.

Shlikhar, T. (2022). The Socialist Realist Hero under Party Mentorship: The Biopolitics of Soviet State. *International Journal of Russian Studies*, 11(2).

Ангелова, М. (2019). „Бойците против фашизма“ – власт и привилегии (1945–1951). *Дзяло* [Angelova, M. (2019). „Boytsite protiv fashizma“ – vlast i privilegii (1945–1951). *Dzyalo*], X-XXI в. (VII)15. <https://www.abcdar.com>.

Ангелова, М. (2023). Привилегии и „патронаж“ вместо обществено подпомагане: „Бойците против фашизма“ в социалните политики на комунистическа България, 1944–1951. *Балканистичен Форум* [Angelova, M. (2023). Privilegii i „patronazh“ vmesto obshtestveno podpomagane: „Boytsite protiv fashizma“ v sotsialnite politiki na komunisticheska Balgariya, 1944–1951. *Balkanistichen Forum*], 2, 64-85.

Ангелова, М. (2023). От утопия до бутафория: движението „Героят е винаги в строя“ в комунистическа България (1970-те–1980-те г.). *Балканистичен форум* [Angelova, M. (2023). Ot utopiya do butaforiya: dvizhenieto „Geroyat e vinagi v stroya“ v komunisticheska Balgariya (1970-te–1980-te g.). *Balkanistichen forum*], 1, 129-145.

Дойнов, П. (2020). *Линия на разполовяване: осем персонални случая в литературата на НРБ*. София: Кралица Маб [Doynov, P. (2020). *Liniya na razpolovyavane: osem personalni sluchaya v literaturata na NRB*. Sofia: Kralitsa Mab].

Дойнов, П. (2023). *Освен терора: моделиране на новия писател на НРБ 1944–1956*. София: НБУ [Doynov, P. (2023). *Osven terora: modelirane na noviya pisatel na NRB 1944–1956*. Sofia: NBU].

Дойнов, П. (2025). *Наставници и гении: три ритуала в литературното поле на НРБ: срещи с вождя – самокритики – беседи с младите*. София: НБУ [Doynov, P. (2025). *Nastavnitsi i genii: tri rituala v literaturnoto pole na NRB: sreshhti s vozhdha – samokritiki – besedi s mladite*. Sofia: NBU].